

คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ
น่าจะเป็นคำวินิจฉัยที่ผิดพลาดบกพร่อง
บนฐานของความไม่รู้
และความรู้สึกในทางลบต่อคนพิการ
มากกว่าตระหนักเคารพต่อ
หลักการพื้นฐานแห่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์
ในรัฐธรรมนูญ

ความพิการของกฎหมายและผู้บังคับ ใช้กฎหมายกรณีสองทนายความโปลิโอ

จรัญ โฆษณานันท์

แม้สังคมที่คนส่วนใหญ่มุ่งคิดแต่การรักษาตัวรอด หากบางขณะที่มีปัญหาสังคมผุดเกิดหวนรำลึกถึงคดีรู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเรา เราอาจจะสัมผัสได้ถึงความรู้สึกขมขื่นของสองทนายความที่เป็นโปลิโอ ซึ่งถูกปฏิเสธการสมัครสอบคัดเลือกเป็นผู้ช่วยผู้พิพากษาด้วยข้ออ้างว่ามีร่างกายไม่เหมาะสม และยังได้รับการปฏิเสธการขอความเป็นธรรมซ้ำจากศาลรัฐธรรมนูญ ยิ่งหลังจากทราบข่าวว่ากระทรวงการต่างประเทศให้โอกาสแก่คนพิการตามอดได้เข้าสมัครสอบเป็นเจ้าหน้าที่การทูต น่าคิดว่าทนายความพิการทั้งสองจะมีความรู้สึกเปรียบเทียบกับอย่างไร

จริงที่เดียวที่คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่ 16/2545 ลงวันที่ 30 เมษายน 2545 ดูจะเป็นข่าวชิ้นเล็ก ๆ ที่ไม่ค่อยได้รับความใส่ใจจากสังคม ทั้งที่เป็นกรณีวินิจฉัยในประเด็นเชิงหลักการพื้นฐานหนึ่งของสังคม กระทั่งหลักหมายแห่งปัญหาของสังคมอย่าง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ยังเห็นว่าเป็นคำวินิจฉัยที่เป็นเรื่องใหญ่ และมีนัยสำคัญต่ออนาคตของสังคมไทยยิ่งกว่าคดีชุกหุนของนายกรัฐมนตรี

(มติชน 20 พฤษภาคม 2545)

ภายหลังจากที่คณะอนุกรรมการตรวจสอบคุณสมบัติของผู้สมัครสอบคัดเลือกเป็นข้าราชการตุลาการเห็นว่า ทนายความผู้สมัครสองรายที่เป็นโพลิโอมีร่างกายไม่เหมาะสมตามกฎหมายระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการ และที่ประชุม กต. ก็เห็นชอบด้วยกับความเห็นดังกล่าวจึงมีมติไม่รับสมัคร

ผู้สมัครทั้งสองเห็นว่าการตัดสินคดีดังกล่าว เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมเพราะเหตุแห่งความแตกต่างทางร่างกาย จึงขอความเป็นธรรมต่อผู้ตรวจการแผ่นดินของรัฐสภาให้เสนอเรื่องพร้อมความเห็นต่อศาลรัฐธรรมนูญเพื่อวินิจฉัยในประเด็นความชอบด้วยรัฐธรรมนูญของกฎหมายดังกล่าว

ประเด็นข้อกฎหมายสำคัญของผู้สมัครสอบพิการคือ การยืนยันในหลักสำคัญของรัฐธรรมนูญ มาตรา 30 ที่บัญญัติว่าบุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมายและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน.. (และ) การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่อง...สภาพทางกายหรือสุขภาพ...จะกระทำมิได้ โดยเห็นว่า พ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการศาลยุติธรรมมีลักษณะต้องห้ามดังต่อไปนี้.. (10) ไม่เป็นคนไร้ความสามารถ... หรือมีกายหรือจิตใจไม่เหมาะสมที่จะเป็นข้าราชการตุลาการ เป็นกฎหมายที่ขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญ

ภายหลังการพิจารณาข้อโต้แย้ง ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัย (เสียงข้างมาก) ว่า พ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการตุลาการ เป็นกฎหมายที่ขัดแย้งกับรัฐธรรมนูญ มาตรา 30 โดยให้เหตุผลพอสรุปได้ว่า

ก. บทบัญญัติที่เป็นปัญหาใน พ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการตุลาการฯ มีลักษณะที่เข้าข่ายกเว้นของรัฐธรรมนูญ มาตรา 29 ที่บัญญัติให้มีข้อยกเว้นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่อาจกระทำได้ โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญกำหนดและเท่าที่จำเป็นเท่า

นั้น โดยที่ มาตรา 26 (10) แห่ง พ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการตุลาการฯ จะใช้ควบคู่กับ มาตรา 26 (11) ที่กำหนดให้ผู้สมัครสอบคัดเลือกต้องผ่านการตรวจร่างกายโดยคณะกรรมการแพทย์ซึ่ง กต.กำหนด บทบัญญัติของ พ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการตุลาการฯ มาตรา 26 (10) จึงเป็นไปตามความจำเป็นเหมาะสมของฝ่ายตุลาการ มีลักษณะเข้าข่ายกเว้นของรัฐธรรมนูญ ไม่เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมแต่อย่างใด

ข. การจำกัดสิทธิในการสมัครสอบของคณพิการ ด้วยเหตุแห่งความจำเป็นและเหมาะสมของฝ่ายตุลาการ ศาลรัฐธรรมนูญอ้างเหตุที่ต้องพิจารณาความสมบูรณ์ของสุขภาพร่างกายที่จะสามารถปฏิบัติหน้าที่ผู้พิพากษาได้ โดยอธิบายว่าการปฏิบัติหน้าที่บางครั้งของผู้พิพากษาต้องเดินทางไปนอกศาล เช่น เพื่อสืบพยานที่มาศาลไม่ได้ ทั้งยังอ้างเหตุแห่งความเหมาะสมในการเป็นผู้พิพากษาที่ต้องมีบุคลิกลักษณะที่ดีพอ เนื่องจากเป็นตำแหน่งที่มีเกียรติโดยปฏิบัติหน้าที่ในพระปรมาภิไธยพระมหากษัตริย์ นำสังเกตว่าภายหลังจากมีคำวินิจฉัยแล้ว ตุลาการศาลรัฐธรรมนูญบางท่าน ยังให้สัมภาษณ์เพิ่มเติมในเชิงว่าคำวินิจฉัยเป็นไปตามค่านิยมของสังคมไทย หากภายหลังค่านิยมเปลี่ยนคำวินิจฉัยก็สามารถเปลี่ยนได้

คำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่อ้างเหตุผลเรื่อง ความจำเป็นและเหมาะสม เพื่อสนับสนุนลักษณะที่เป็นข้อยกเว้นของ มาตรา 26 (10) แห่ง พ.ร.บ.ระเบียบข้าราชการฝ่ายตุลาการฯ เมื่อวิเคราะห์ศึกษาในทางวิชาการอย่างจริงจัง ในทัศนะของผู้เขียน น่าจะเป็นคำวินิจฉัยที่ผิดพลาดบกพร่องบนฐานของความไม่รู้ และความรู้สึกในทางลบต่อคณพิการมากกว่าตระหนักเคารพต่อหลักการพื้นฐานแห่งศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ในรัฐธรรมนูญ หลักการไม่เลือกปฏิบัติและหลักการตีความกฎหมาย

บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญที่วางหลักการสำคัญว่า ศักดิ์ศรีความเป็น

มนุษย์ สิทธิและเสรีภาพของบุคคลย่อมได้รับความคุ้มครอง (มาตรา 4) และตามมาด้วยการย้ำว่าการใช้อำนาจโดยองค์กรของรัฐทุกองค์กรต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ (มาตรา 26) นับเป็นการวางหลักนิติปรัชญาของรัฐไทยสมัยใหม่ที่ผู้กำหนดครทั้งหมัด รวมทั้งศาลรัฐธรรมนูญให้ต้องพิจารณาหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อันเป็นรากฐานของสิทธิมนุษยชน เชื่อมโยงกับกฎหมายและการใช้อำนาจทางกฎหมายในทุกกรณี

หลักการอันเป็นแม่บทใหญ่เช่นนี้เอง ที่พื้นฐานที่มาให้รัฐธรรมนูญย้ำว่า “บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมาย” ได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน และการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลจะกระทำไม่ได้

ภายใต้หลักการแม่บทดังกล่าว เกียรติหรือศักดิ์ศรีของมนุษย์จึงดำรงอยู่ในตัวมนุษย์ทุกคนรวมทั้งคนพิการทั้งปวง โดยนัยนี้ บทบัญญัติของกฎหมายที่กำหนดลักษณะต้องห้ามอย่างกว้าง ๆ คลุมเครือว่า มีกายไม่เหมาะสมที่จะเป็นข้าราชการตุลาการ ย่อมจัดเป็นกฎหมายที่ไม่ยอมรับต่อศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์อันเท่าเทียมกันของคนพิการ ดังเปิดช่องให้มีการใช้ดุลยพินิจเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมภายใต้ข้ออ้างเรื่องความไม่เหมาะสม แม้จะมีข้ออ้างเรื่องการตรวจสอบร่างกายโดยคณะกรรมการแพทย์ หากอำนาจในการวินิจฉัยความเหมาะสมในท้ายสุดก็เป็นของคณะกรรมการตุลาการบนฐานอ้างอิงของกฎหมายที่กว้างขวางคลุมเครืออยู่ดี

ในขณะที่ศาลรัฐธรรมนูญอ้างว่าบทกฎหมายที่มีปัญหา มีลักษณะเข้าข้อยกเว้นของรัฐธรรมนูญ ประเด็นพึงใส่ใจในเชิงนิติวิธีเบื้องต้นคือ การตีความข้อยกเว้นทางกฎหมาย โดยเฉพาะข้อยกเว้นต่อหลักการพื้นฐานสำคัญเรื่องความเสมอภาคเท่าเทียมกัน ย่อมต้องตีความอย่างเคร่งครัดและเท่าที่จำเป็นเท่านั้น ทว่าเมื่อพิจารณาจากคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญ เราจะพบความบกพร่องละเอียดต่อหลักนิติวิธีนี้ การอธิบายถึงความจำเป็นและเหมาะสมในการดำรงอยู่

ของบทกฎหมายที่เป็นปัญหาด้วยการหยิบยกเรื่องการเดินเพศยืม และเรื่องบุคลิกลักษณะที่ดีของผู้พิพากษา ล้วนขาดน้ำหนักในเชิงข้อเท็จจริงและหลักการของความจำเป็น

แทนที่ศาลรัฐธรรมนูญจะกล่าวถึงความสามารถ-ไม่สามารถของบุคคลพิการในการปฏิบัติหน้าที่พื้นฐานของผู้พิพากษาอันเป็นหน้าที่สำคัญจำเป็น (Essential Function) ในการพิจารณาตัดสินคดีซึ่งเป็นเรื่องการใช้ความรู้ความสามารถ ตลอดจนคุณธรรมในตัวบุคคลเป็นสำคัญ ศาลรัฐธรรมนูญกลับเสี่ยงไปหยิบยกประเด็นปลีกย่อยในการปฏิบัติหน้าที่ผู้พิพากษา คือเรื่องการเดินเพศยืมที่เกี่ยวข้องกับการเดินทางไปปฏิบัติหน้าที่นอกศาล เพื่อสืบพยานบุคคลมาเป็นข้ออ้างในการกีดกันคนพิการที่เชื่อว่ามีสภาพร่างกายอันเป็นอุปสรรคในการทำงานดังกล่าว ทั้งที่แท้จริง ในทางปฏิบัติการเดินเพศยืมเป็นกรณีที่น่าาน ๆ ครั้งจึงจะปรากฏ และศาลก็มีสิทธิที่จะปฏิเสธการเดินเพศยืมตามที่คู่ความร้องขอได้ หากเห็นว่าไม่มีเหตุอันควร

ยิ่งหันมาพิจารณาเรื่องบุคลิกลักษณะที่ดีของผู้พิพากษา อันมีข้อพิจารณาในเชิงอัตวิสัยอยู่มาก ก็ยิ่งมองเห็นข้ออ่อนในโลกทัศน์ที่คำนึงเพียงลักษณะภายนอกของบุคคล แทนที่จะเน้นความสำคัญของความรู้ความสามารถและคุณธรรมภายในตัวบุคคล ซึ่งเป็นผู้ใช้อำนาจประสิทธิประสาทความยุติธรรมแก่แผ่นดิน ก็มีไขประเด็นปัญหาใหญ่เรื่องคุณธรรมหรือ ที่ทำให้เมื่อเร็ว ๆ นี้ประธานศาลฎีกาต้องวางแผนเข้มกำหนดวิธีการเดินทางไปตรวจราชการของผู้พิพากษาทั่วไป (มติชน 21 มิถุนายน 2545)

เมื่อพิจารณาเพิ่มเติมจากคำกล่าวของตุลาการศาลรัฐธรรมนูญ (เสียงข้างมาก) บางท่านที่กล่าวถึงอิทธิพลของค่านิยมในสังคมไทยเหนือคำวินิจฉัย ก็ยิ่งทำให้เราต้องตระหนักมากขึ้นและเห็นชัดถึงความไม่เคารพใส่ใจแท้จริงต่อหลักการพื้นฐานในรัฐธรรมนูญ โดยกลับมีสิ่ง (บางคน) เชื่อว่าเป็นค่านิยม

สังคมไทยอยู่เหนือการใช้การตีความกฎหมายในเรื่องนี้ คำอธิบายเรื่องค่านิยมสังคมไทยที่เป็นเสมือนเชิงบรรทัดเพิ่มเติมของคำวินิจฉัยชี้ให้เห็นถึงความเป็นกฎหมาย (ในคำวินิจฉัย) ที่ไม่ได้เคารพผูกพันต่อหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์หรือหลักการไม่เลือกปฏิบัติอันเป็นหลักการสากลที่เป็นฐานทางปรัชญาของรัฐธรรมนูญปัจจุบัน หากกลับอยู่ใต้อิทธิพลของคตินิยมที่ล้นหลาม ค่านิยมความเชื่อ อัตวิสัยในตัวบุคคลผู้ใช้อำนาจจึงกลายเป็นปัจจัยชี้ขาดการตีความหรือการสถาปนาความเป็นกฎหมายที่แท้จริง โดยปิดทับบดบังการดำรงอยู่และความงดงามของหลักการอุดมคติในรัฐธรรมนูญ

น่าจะคิดว่าเรากำลังดำรงอยู่ในนิติรัฐ สังคมที่ปกครองโดยกฎหมายหรือตัวบุคคลกันแน่ พ้นไปจากนี้แล้ว เราคงต้องตั้งคำถามว่าเหตุใดจึงเกิดค่านิยมความเชื่อหรือลักษณะแห่งอัตวิสัยดังกล่าว สิ่งเหล่านี้เกี่ยวพันกับการเมือง ในแง่การผูกขาดยึดครองและปักปันอำนาจให้กับกลุ่มชนต่าง ๆ ในสังคมอย่างไร อันเป็นการเมืองแห่งอำนาจที่กลุ่มคนด้อยโอกาสต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นผู้หญิง ชนกลุ่มน้อย ชาวบ้านที่ยากจน หรือคนพิการมักถูกชี้นำให้อยู่ในพื้นที่แห่งอำนาจ แคบ ๆ ตลอดมา กระนั้นก็ดี เรายังอาจมีความหวังอยู่บ้างที่ยังปรากฏคำวินิจฉัยของตุลาการศาลรัฐธรรมนูญเสียงข้างน้อย (3 คน) ที่ยืนอยู่เคียงข้างคนพิการ

น่าจะเกิดเพิ่มเติมว่า หากพิจารณาถึงลงในรายละเอียดของตัวบุคคลทั้งหมดที่เป็นตุลาการศาลรัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นผู้วินิจฉัยปัญหานี้ ในจำนวนตุลาการเสียงข้างมาก 8 คนที่เป็นผู้ชี้ขาดคำตัดสิน มีตุลาการถึง 5 คนที่เป็นผู้พิพากษาศาลฎีกา มีพื้นฐานการศึกษาระดับเนติบัณฑิตไทย ขณะที่ตุลาการอีก 3 ท่านที่เหลือมาจากเจ้ากรมพระธรรมนูญ อดีตเอกอัครราชทูตและศาสตราจารย์ด้านรัฐศาสตร์ในมหาวิทยาลัย ส่วนตุลาการเสียงข้างน้อย 3 คนเป็นคณาจารย์ที่มาจากสายผู้เชี่ยวชาญกฎหมายมหาชนและศาสตราจารย์ทางด้านรัฐศาสตร์ใน

มหาวิทยาลัย

ภูมิหลังการทำงานและการศึกษาดังกล่าว น่าคิดว่าจะสะท้อนนัยสำคัญบางประการที่เชื่อมโยงกับคำวินิจฉัยหรือไม่ อย่างไร โดยเฉพาะในกรณีของตุลาการเสียงข้างมากที่เป็นอดีตตุลาการศาลยุติธรรม ทศคนคดีและทำที่ตั้งเดิมต่อสถาบันตุลาการที่ตนเคยสังกัดอยู่จะมีอิทธิพลต่อการวินิจฉัยปัญหามากน้อยเพียงใด

ถึงที่สุดแล้ว ความจำกัดบกพร่องในคำวินิจฉัยของศาลรัฐธรรมนูญที่กล่าวมา เราจะแยกไม่ออกจากทัศนคติส่วนบุคคลเชิงอนุรักษนิยม ความเคยชินในวิถีคิดแบบเก่าหรือค่านิยมอันบกพร่องในสังคมไทย ที่อาจมีผู้เรียกว่าเป็นอคติทางวัฒนธรรม น่าเศร้าที่ปัจจัยในเชิงนามธรรมดังกล่าวที่ท้ายสุด ดำรงอยู่เพื่อรักษาอำนาจของคนปกติเหนือคนพิการล้วนวนเวียนแทรกซึมอยู่ในกฎหมายและการบังคับใช้กฎหมาย เป็นตัวสร้างความพิกลพิการแก่ตัวบทกฎหมายและผู้บังคับใช้กฎหมายให้ชำรุด ห่างไกลจากธรรมชาติดั้งเดิมเชิงอุดมคติของกฎหมายและความเป็นตุลาการ ที่โดยแก่นแท้ต้องมีหลักอื่นทฤษฎี (ในอดีต) และหลักศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ที่มั่นคงอยู่ในใจ เบื้องหน้าความพิกลพิการดังกล่าวที่เป็นตัวย่ำยีซ้ำเติมความด้อยโอกาสของคนพิการให้เพิ่มมากขึ้น ย่อมสะท้อนความจำกัดของกฎหมายและกลไกทางกฎหมายในการปกป้องคุ้มครองสิทธิของคนพิการ

ถึงแม้ว่าเราจะมีรัฐธรรมนูญที่วางหลักการพื้นฐานไว้ดีเพียงใดก็ตาม ก่อนการเคลื่อนไหวเพื่อปรับปรุงแก้ไขความบกพร่องเหล่านี้ ประสพการณ์และบทเรียนในทางสากลน่าจะเป็นส่วนหนึ่งการศึกษาที่สำคัญ สังคมไทยคงจำต้องเรียนรู้มากขึ้นต่อการดำรงอยู่ของบรรทัดฐานสากลต่าง ๆ ในการปกป้องสิทธิคนพิการ ดังตัวอย่างสหประชาชาติที่ออกปฏิญญาว่าด้วยสิทธิของบุคคลพิการมาตั้งแต่ปี ค.ศ. 1975 หรือมีกฎเกณฑ์มาตรฐานว่าด้วยการสร้างความเสมอภาคในโอกาสแก่บุคคลพิการในปี ค.ศ. 1993 กระทั่งเมื่อต้นเดือนมิถุนายนเร็ว ๆ นี้

เอง สหประชาชาติก็ร่วมจัดประชุมผู้เชี่ยวชาญระดับภูมิภาคที่เม็กซิโก เพื่อ
ร่วมพิจารณาร่างอนุสัญญาระหว่างประเทศ ว่าด้วยการส่งเสริมและคุ้มครอง
สิทธิและศักดิ์ศรีของบุคคลพิการ

หรือหากจะศึกษาเปรียบเทียบแบบอย่างของกฎหมายต่างประเทศที่
สมบูรณ์/สมประกอบมากกว่าเรา ตัวอย่างศึกษาที่เป็นประโยชน์เบื้องต้นอาจ
ดูจากกรณีของอเมริกาที่มีกฎหมายคุ้มครองสิทธิคนพิการอยู่หลายฉบับโดย
เฉพาะที่เกี่ยวกับการทำงาน นับตั้งแต่ Civil Rights Act 1964, The
Rehabilitation Act of 1973 หรือ The Americans with Disability Act
1990 อีกทั้งมีกลไกสำคัญในการคุ้มครองสิทธิเสมอภาคในการทำงานของคน
พิการใน US Equal Employment Opportunity Commission

หรือในการศึกษาประเทศที่ค่อนข้างใกล้เคียงตัวอย่างออสเตรเลีย
กฎหมายพื้นฐานสำคัญอย่าง Human Rights & Equal Opportunity
Commission Act 1986 หรือ Disability Discrimination Act 1992 ก็น่าจะ
เป็นตัวอย่างศึกษาหนึ่งของกฎหมายที่สมบูรณ์มากกว่า ดังแม้กระทั่งในคณะ
กรรมการสิทธิมนุษยชนและความเสมอภาคในโอกาสของประเทศนี้ยังมีองค์
ประกอบสำคัญคือ กรรมการด้านการเลือกปฏิบัติต่อคนพิการเป็นเอกเทศชัดเจน

ความก้าวหน้าในดับทกฎหมายตลอดจนกลไกในการคุ้มครองสิทธิ
คนพิการในต่างประเทศที่หยิบยกขึ้นเป็นตัวอย่างหาย ๆ ย่อมสะท้อนความล้ำ
หลังอยู่มากในกฎหมายและกลไกการบังคับใช้กฎหมายของไทย พร้อม ๆ กับ
การเคลื่อนไหวต่อเนื่อง เพื่อสร้างสำนึกความเข้าใจใหม่ต่อศักดิ์ศรีความเป็น
มนุษย์ของคนพิการ สังคมไทยตลอดจนองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการเสนอกฎหมาย
ไม่ว่าจะเป็นคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติหรือสภาผู้แทนราษฎร จำเป็น
ต้องริเริ่มผลักดันให้มีการแก้ไขปรับปรุงกฎหมายที่เลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม
เพื่อลบล้างรอยต่างอันเกิดจากคำวินิจฉัยที่จำกัดบทพร่องดังกล่าวมา ตลอดจน

เร่งรัดการเสนอร่างกฎหมายว่าด้วยการเลือกปฏิบัติอันไม่เป็นธรรมทั้งที่มีลักษณะ
ทั่วไป และ/หรือที่เกี่ยวข้องกับการเลือกปฏิบัติต่อคนพิการเป็นการเฉพาะ พร้อม
กับการสร้างกลไกหรือหน่วยงานที่มีอำนาจรับผิดชอบโดยตรงในการปกป้อง
คุ้มครองสิทธิคนพิการทั้งปวง

ข้อเสนอเหล่านี้อาจฟังดูเป็นสูตรสำเร็จเกินไป ซึ่งแน่นอนว่าย่อมไม่ใช่
เป็นคำตอบสุดท้ายของการแก้ไขปัญหา หากแท้จริงแล้ว ความสำคัญมากกว่า
ของข้อเสนอในการเคลื่อนไหวผลักดันในเชิงนิติบัญญัติดังกล่าว น่าจะอยู่ที่
กระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้ในท่ามกลางการผลักดันเพื่อสร้างกระแสความ
ตื่นตัวทางสังคม เพื่อเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ จิตสำนึกหรืออคติทางวัฒนธรรม
ต่อคนพิการ ดังประโยชน์จะมีมากเพียงใดเล่าต่อการมีกฎหมายที่ดีสมบูรณ์
หากอยู่ใต้การถ่วงดุลหรือกำหนดนิยามโดยองค์กรหรือกลุ่มบุคคลที่ยังไม่ยอม
เปิดใจรับต่อการดำรงอยู่ของศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์อันเท่าเทียมกัน หรือ
ที่สุดแล้วไม่ยอมตระหนักถึงรู้ต่อคตินิยามที่รู้จักเอาใจเขามาใส่ใจเราอย่างแท้จริง